Recurs compartit per la Comunitat de www.asociacionnordstrom.com

L'Horta d'Alacant

Arquitectura i oci de l'oligarquia alacantina.

Carles Crespo Campos

El present article és un recull de diferents treballs de Maria Teresa Riquelme Quiñonero al voltant de les edificacions a l'Horta d'Alacant, especialment de les de caràcter civil.

Riquelme Quionero és Professora Associada, Departament d'Humanitats contemporànies, Àrea de Antropologia social de la Universitat d'Alacant.

> "Tuvo que renunciar a la suave somnolencia que le diera tan inesperado sosiego. El paisaje le atraía, con su verdor agradable, el desfile continuo de casas de recreo en que la aristocracia de otros tiempos y la burguesía de ahora habían reproducido los mil tipos tradicionales del palacio neoclásico, el chalet suizo, el castillo pseudogótico, la barraca valenciana, la villa parisién y hasta la mezquita musulmana, con su alminar y su cúpula de doradas tejas."
>
> Rafael Altamira. 1903

Índex

3 **Introducció**

4 **L'economia tradicional de l'Horta d'Alacant**

8 **L'Horta d'Alacant i el patrimoni cultural**

11 **L'oligarquia alacantina a l'Horta d'Alacant**

15 **L'eixida a l'Horta**

18 **L'arquitectura de l'Horta**

20 **Les tipologies arquitectòniques**

25 **Característiques constructives**

29 **Els espais interiors**

32 **Les tipologies dels jardins**

35 **La dona i la casa en la societat noucentista**

38 **Epíleg**

42 **La societat civil es mou**

46 **Llistat de cases, vil·les i palauets de l'Horta**

50 **Bibliografia**

Introducció

El patrimoni està estretament relacionat amb la identitat i la cultura, com a element de reafirmació davant "l'empenyiment de l'uniformisme cultural" (Fernández la Pau). Per a Beatriz Martín de la Rosa, el "patrimoni és una utilització de la història, un rescat d'elements del passat, des del present, des de les circumstàncies i necessitats del present". La seua conservació genera tensions entre els diferents especialistes: els que advoquen per la conservació i els que insten l'ús turístic (cultural) d'un elevat nombre de recursos, que no obstant els seus aspectes positius hem de pensar en els perills de la seua mercantilització, la seua banalització i la seua espectacularització que substitueixen a la cultura en si mateixa (Prats i Martín de la Rosa).

Així arribem als intents dels diferents municipis de l'Horta d'Alacant per reivindicar el seu patrimoni arquitectònic creant museus monogràfics dedicats a la producció vitivinícola, a les arquitectures defensives o la biodiversitat del riu Montnegre/Sec. El complex sistema de reg, des del pantà de Tibi als assuts Vell, Nou i el quasi desaparegut del Campello. Tot aquest entramat d'infraestructures, séquies, canals, filloles va donar origen a una expansió agrícola, especialment vinícola a l'Horta i la transformació de l'espai que donarà lloc, temps després, a la construcció de vil·les d'esbarjo amb amples jardins, propietat de l'oligarquia alacantina.

Si ens fixem en el cas de les estructures hidràuliques, podem observar un interès de les administracions en conservar-les per la seua importància i rellevància, però poc interès a resignificar-les i retornar-les a la societat que ja poc coneixen el seu valor i el que van significar per a la comarca que habiten. La faena de sensibilitzar i difondre el complex patrimoni cultural de l'Horta va recaure en el món acadèmic i en moviments cívics com l'Associació Cultural l'Assut que contextualitzaren aquestes infraestructures amb altres arquitectures i costums com el "mercat de l'aigua" o l'etimologia dels termes propis de la cultura de l'aigua, que, dins del valencià resulten, molts d'ells, únics o compartits amb les comarques del sud, tot un patrimoni immaterial que mereix salvar-se.

L'economia tradicional de l'Horta d'Alacant

Al-Isidri diu que al camp d'Alacant del segle XII, abunden l'oli, les figues, les panses i l'espart. Aquestes tres últimes a més són exportades a tots els països del mar. També hi ha llegums i altres verdures per al consum directe i abastiment urbà. Amb l'arribada dels cristians, castellans primer, catalans i aragonesos després, que en un primer moment s'instal·len a Alacant, es van substituir, a partir del segle XIV oliveres i ametlers per la vinya, caient la producció d'oli i reduint-se ¾ parts de les almàsseres que hi havia a l'Horta. El canvi sembla que és causat per la manca d'aigua[1]. També trobem garrofers, cereals, barrella, seda, hortalisses, blat de moro, cànem i lli, i altres produccions de fruites, peres, prunes, albercocs, mangranes, atzeroles, pomes, codonys, melons i d'altres fruites. En paraules dels jesuïtes Maltés i López (1881), l'Horta d'Alacant, que dista mitja llegua de la ciutat, està copada de tota mena d'arbres i amb una catifa de vinya per tot arreu, amb formoses cases grans i edificis sumptuosos.

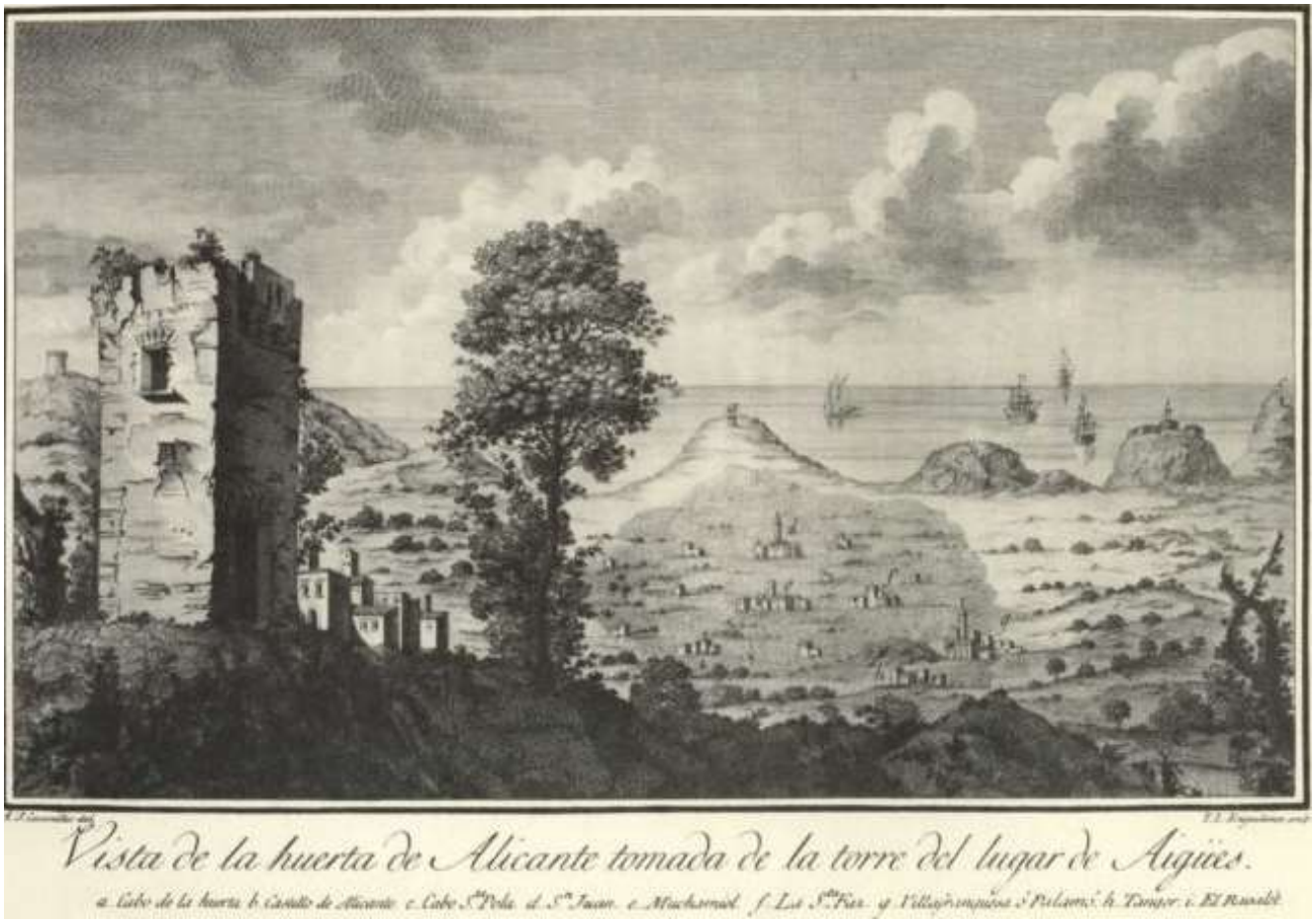

[1] V. Bendicho. 1640.

El fondellol, produït a la Condomina sobretot, va ser exportat a Europa des de finals del segle XV i va aconseguir gran fama al llarg dels segles XVII i XVIII. En eixos segles l'exportació de barrella[2], espart, fondellol, panses, ametles i figues és molt important. A canvi s'importen, cereals, salaons i manufactures. La fil·loxera delmà la vinya francesa a finals del XIX i això va fer augmentar les exportacions dels nostres vins, de tota mena, a França. A partir del 1892, la plaga arriba a les nostres terres i amb la recuperació de la vinya a França i la creixent producció algeriana l'Horta alacantina entrava en una greu crisi, com per cert passava també a València, segons Casañ Alegre (1894).

Botes de vi preparades per a ser embarcades a l'espai on hui és l'Esplanada

Si Alacant tenia el port, les Cigarreres i una petita indústria al voltant de les activitats comercials i alimentàries, Sant Joan, Mutxamel, el Campello, el Palamó i Sant Vicent, viuen majoritàriament del camp. El Campello destacarà per una ràpida orientació a la mar i a la pesca precisament per l'escassesa d'aigua per al reg. Juntament amb Alacant són els únics municipis que tenen eixida al mar.

En referència a la resta de les comarques del sud, "la set és ací la causa de la gana", no hi ha aigua per a beure, no hi ha diners per comprar-la als que la venen per carrers i places[3]. En canvi Francisco Figueras i Cavanilles diuen que

[2] Cendra molt rica en carbonat alcalí, sòdic o potàssic, obtinguda per incineració d'aquestes plantes, i emprada tradicionalment en la fabricació del vidre. ***Barrella d'Alacant*** Planta anual de la família de les quenopodiàcies, de fulles cilíndriques carnoses, i de periant fructífer proveït d'una corona membranosa rosada, que es fa al nord d'Àfrica i a les àrees més seques de la península Ibèrica (*Halogeton sativus*).

[3] El Graduador. 10 de juliol de 1879

l'aigua no falta a l'Horta d'Alacant i, excepte a Sant Vicent, la resta és un verger amb multitud de vil·les d'esbarjo. Però, com diu López Gómez el 1951, com als que venen de València o Múrcia, dels vergers de tarongers i verds continus d'hortalisses, li sembla impropi dir horta a la d'Alacant, amb les seues oliveres, ametlers i garrofers, blats i ordis, amb algunes parcel·les d'hortalisses. D'altra banda quan veuen l'esforç per aprofitar la poca aigua i l'organització complexa dels regs i el contrast amb la contornada seca, han d'admetre que mereix eixe títol d'honor.

La xarxa viària del Camp d'Alacant va ser molt important per al ràpid transport dels productes peribles als centres comercials més importants. De nord a sud destaca l'eix viari València-Alacant-Múrcia. Els principals són el Camí Vell des de la plaça Sant Cristòfol d'Alacant a Mutxamel que passava per Benimagrell, la Santa Faç i Sant Joan d'Alacant, abans d'arribar a l'església del Salvador a Mutxamel. El Camí Reial que eixia de les Carolines, a Alacant, passava per Orgègia, Tàngel, Sant Joan i arribava al Salvador de Mutxamel. Camí Reial Alacant-València, que entrava per Tàngel i es desviava cap al nord, creuant el camí reial Agost-Busot, creuava el Montnegre pel Molí Nou cap a Xixona. Al seu costat hi ha una ampla xarxa de camins i vies secundàries que unien les diverses poblacions del Camp d'Alacant.

Al costat de tota aquesta xarxa viària és on podem trobar la major part de les vil·les i palauets, o les torres de l'Horta. Aquestes cases busquen la proximitat dels camins per afavorir el trasllat de les seues mercaderies al port d'Alacant o altres mercats pròxims, o la seua venda directa a aquells que passaren per allí.

Mapa de l'Horta d'Alacant

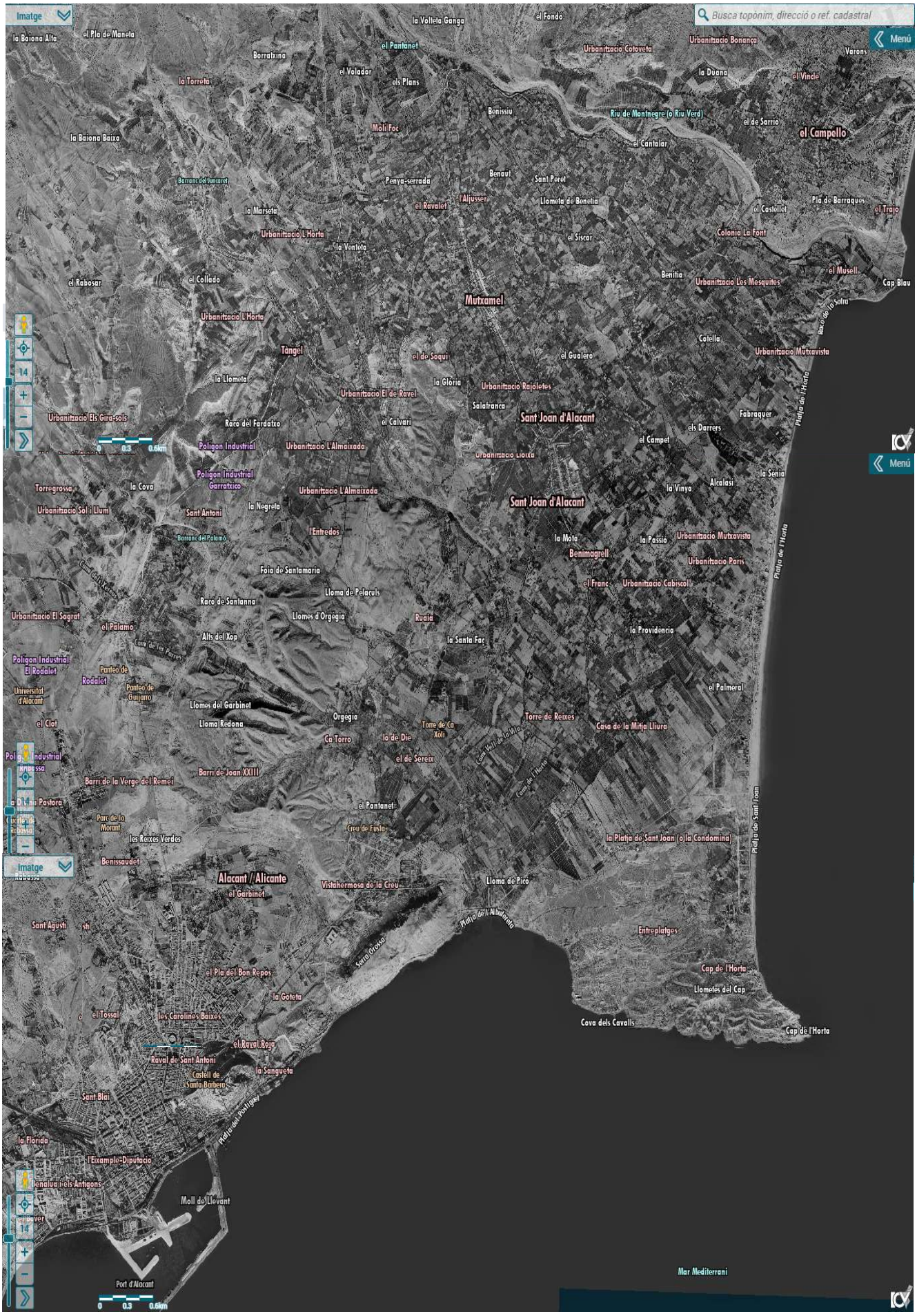
Imatge
Busca topònim, direcció o ref. cadastral
Menú
la Baiona Alta
el Pla de Maneta
la Volteta Ganga
el Fondó
Urbanització Cotoveta
Urbanització Bonança
Varons
Borratxina
el Pantanet
el Volador
els Plans
la Duana
el Vincle
la Torreta
Benissiu
Riu de Montnegre (o Riu Verd)
el de Sarrió
el Campello
la Baiona Baixa
Moli Foc
el Cantalar
Barranc del Juncaret
Penya-serrada
Benaut
Sant Peret
l'Aljusser
Llometa de Benetia
Pla de Barraques
el Trajo
la Marseta
el Ravalet
el Castellet
Urbanització L'Horta
la Venteta
el Siscar
Colonia La Font
el Rabosar
el Collado
Benitia
Urbanització Les Mesquites
el Musell
Cap Blau
Mutxamel
Urbanització L'Horta
Tàngel
el de Soqui
el Gualero
Cotella
Urbanització Mutxavista
la Llometa
la Glòria
Urbanització Rajoletes
Urbanització El de Ravel
Salafranca
Urbanització Els Gira-sols
Raco del Fardatxo
el Calvari
Sant Joan d'Alacant
Fabraquer
els Darrers
Platja de l'Horta
Poligon Industrial
Urbanització L'Almaixada
el Campet
Urbanització Lloixa
Poligon Industrial Garratxico
la Sénia
Torregrossa
la Cova
Urbanització L'Almaixada
la Vinya
Alcalasi
Urbanització Sol i Llum
Sant Antoni
la Negreta
Sant Joan d'Alacant
l'Entredós
la Mota
la Passió
Urbanització Mutxavista
Barranc del Palamó
Benimagrell
Urbanització Paris
Foia de Santamaria
el Franc
Urbanització Cabiscol
Lloma de Pelaculs
Raco de Santanna
Urbanització El Sagrat
Llomes d'Orgègia
Ruaia
el Palamó
la Providència
Alts del Xop
la Santa Faç
Poligon Industrial El Rodalet
Panteó de Rodalet
Panteó de Guijarro
el Palmeral
Universitat d'Alacant
Llomes del Garbinet
Orgègia
Torre de Reixes
Casa de la Mitja Lliura
el Clot
Lloma Redona
Torre de Ca Xolt
Ca Torro
lo de Die
el de Sereix
Barri de Joan XXIII
Barri de la Verge del Remei
el Pantanet
Parc de la Morant
Creu de Fusta
les Reixes Verdes
la Platja de Sant Joan (o la Condomina)
Platja de Sant Joan
Benissaudet
Alacant / Alicante
Vistahermosa de la Creu
Lloma de Pico
el Garbinet
Sant Agustí
Platja de l'Albufereta
Entreplatges
Serra Grossa
el Pla del Bon Repòs
Cap de l'Horta
Llometes del Cap
la Goteta
el Tossal
les Carolines Baixes
Cova dels Cavalls
Cap de l'Horta
el Raval Roja
Raval de Sant Antoni
la Sangueta
Castell de Santa Bàrbera
Sant Blai
Platja del Postiguet
la Florida
l'Eixample-Diputació
Moll de Llevant
Port d'Alacant
Mar Mediterrani
0 0.3 0.6km

L'Horta d'Alacant i el patrimoni cultural

L'Horta d'Alacant (o Camp d'Alacant) comprèn els termes municipals d'Alacant, el Campello, Mutxamel i Sant Joan d'Alacant. Està regada per les aigües del riu-rambla[4] Montnegre, al darrere del qual hi ha una complexa obra d'enginyeria hidràulica, el pantà de Tibi, construït a finals del segle XVI, els assuts Vell (de Mutxamel), el Nou (de Sant Joan) i el del Campello, i una ampla xarxa de séquies, braçals i filloles per dur l'aigua a l'Horta.

Les arquitectures històriques i monumentals a l'Horta d'Alacant es poden agrupar en tres blocs ben diferenciats: el primer, les construccions hidràuliques com el pantà de Tibi, els assuts Vells, Nou i del Campello, aquest últim ja quasi desaparegut i de difícil accés a les seues restes. El segon està format per les torres defensives construïdes a finals del segle XVI; i el tercer són les cases/palauets residencials o vil·les d'esbarjo que l'oligarquia alacantina vuitcentista va aixecar arreu de l'Horta.

Si l'Horta d'Alacant va arribar a ser un verger[5] i un gran productor agrícola es deu precisament a les infraestructures hidràuliques, ja que és una zona d'extrema aridesa i el Montnegre és un riu molt irregular. Per açò era molt important la creació d'una gran xarxa d'irrigació. Al pantà i els assuts abans esmentats, hem d'afegir el Pantanet, les séquies Major, de Gualeró i Cerdà, i tota la xarxa jerarquitzada de braçals, filloles, ramals que reparteixen l'aigua per tot l'espai. No podem oblidar, però, les dificultats relacionades amb la manca d'aigua que resten ben presents en les contínues rogatives i processons per demanar la pluja i, la forta emigració, especialment cap a Algèria.

El camp d'Alacant es converteix en una fructífera horta que atrau població i comerç, però també atrau els atacs dels pirates barbarescs que actuaven des d'Alger, en mans d'Araouj Barba-roja des del 1516. A més hem de tindre en compte la gran quantitat de mudèjars, moriscos després de les germanies (1521-1522), que vivien en les nostres terres i que estaven sota sospita de col·laborar amb els pirates. Així que es pren la decisió de construir les torres de

[4] Anomenat així per Gil Olcina (1972) tenint en compte com passa dels forts estiatges estivals a les avingudes tardorenques que l'associa més a aquest aparell fluvial que al d'un curs permanent d'aigua. La manca de pluviometria, la forta evapotranspiració i l'intens aprofitament de les seues aigües fa que el més visible siguen els seus dipòsits al·luvials de grans pedres de llera i arenes grogues i graves.

[5] Amb totes les prevencions respecte a l'ús del terme "verger", com apuntaven més amunt.

Pantà de Tibi i assut de Mutxamel[6]

defensa de la costa que servien de refugi per als alacantins en cas d'atac. En alguns moments s'arriba a ordenar als habitants de l'Horta que dormiren dins de les torres, de tan continus que eren els atacs. També podien emmagatzemar el producte de la terra. Els senyors protegien amb elles la seua mà d'obra i la producció agrària.

Torre del Compte[7]

La construcció de les torres està relacionada amb els camins i séquies de l'Horta, controlant així el territori i vigilant els passos i camins, però també el sistema de reg. Malgrat haver sigut declarades BIC moltes d'elles es troben en un veritable perill de conservació. Al costat d'aquestes torres es troben moltes de les cases i palauets protagonistes d'aquest article, així com nombroses ermites i capelles. Amb el temps les torres perderen la seua funció i, a conseqüència del cultiu intensiu de la terra durant els segles XVII i XVIII, aniran adossant-se cases per a l'establiment del propietari a la seua heretat i controlar així la seua explotació agrícola, per això és fàcil trobar espais comuns molt concrets: el vestíbul i el celler[8], aljub i arcs d'accés a la propietat, alguns desapareguts o canviats de lloc hui en dia. Cal destacar que al terme municipal de Mutxamel, les torres

[6] Wikipedia
[7] https://ca.wikipedia.org/wiki/Torres_de_defensa_de_l%27Horta_d%27Alacant
[8] Torre Bonança és l'única que no en té, de celler.

amb casa residencial adossada han corregut una millor sort que les de la resta de l'Horta i es mantenen en millors condicions.

A poc a poc, tot aquest espai que formava una unitat administrativa amb capçalera a Alacant s'anirà disgregant en municipis més petits. Mutxamel va aconseguir el 1580 el títol d'universitat. El 1628 va aconseguir el rang de Vil·la segregant-se d'Alacant, tot i que el 1653 es va tornar a annexar voluntàriament. Tornant a separar-se definitivament el 1741. Sant Joan d'Alacant es va constituir com a universitat el 1593 en unió a Benimagrell i entre 1775 i 1779 obté la independència municipal a canvi de renunciar al monestir i caseriu de Santa Faç i l'eixida al mar. Aquests processos de segregació van anar acompanyats de múltiples plets relacionats pels límits municipals, les terres o l'aigua. L'últim seria el del Campello, que s'independitza el 1901, tot i que fins al 1903 no pren possessió el primer ajuntament.

L'oligarquia alacantina a l'Horta d'Alacant

L'oci és una qüestió d'estratificació social on la majoria de la població no percep una diferència clara entre el temps de jeure i el de treball. A partir del segle XVIII, amb la revolució industrial, es comença a separar la llar del lloc de treball i apareix la consciència social de l'oci. En canvi, les classes benestants, noblesa, militars i eclesiàstics, sí que disposaven d'eixe temps lliure.

A partir del segle XVIII una incipient burgesia comercial cerca un reconeixement social similar a la noblesa tradicional i comencen a adquirir les millors finques de l'Horta d'Alacant com a símbol de poder i riquesa. D'aquesta manera, les famílies relacionades amb el comerç passen a controlar també la producció, destinada a ser embarcada al port d'Alacant, el qual coneix una època d'esplendor, afavorit per la concessió reial per a la constitució d'un Consolat de Mar i Terra[9] independent del de València el 1785. El port d'Alacant és declarat de dipòsit[10] el 1818 i el 1855 d'interès general de primer ordre, facilitant a l'oligarquia alacantina accedir, fàcilment, tant a articles de luxe i exòtics, molt preuats en la cort de Madrid. Quan el comerç de la seda, l'espart i la barrella entren en crisi, és el vi qui assoleix quotes inimaginables gràcies a la fil·loxera que ha destruït la vinya francesa. La fil·loxera no arribarà a les nostres comarques fins al 1900.

L'aristocràcia a la qual volen emular els burgesos estava molt interessada en les activitats econòmiques de la seua ciutat de les quals participaven. El seu pragmatisme la va fer renunciar a l'absolutisme i adherir-se al liberalisme per tal de no perdre el control de la societat local. L'aliança entre burgesia i noblesa mostrava una gran cohesió en defensa del seu estatus econòmic enfront a les protestes populars. Al llarg del segle XIX s'anirà afegint a aquesta burgesia comercial emigrants francesos, italians i, en menor mesura, anglesos, atrets pel

[9] Amb els decrets de Nova Planta (1707-16), foren suprimits tots els consolats de mar dels Països Catalans, excepte els de Mallorca i de Barcelona. El consolat de mar de València fou restablert el 1762, segons el model del de Barcelona (i reformat en 1782-83). Establertes les diputacions de comerç de 1773 per a ciutats on hi hagué consolat, en fou establerta una a Alacant el 1783, transformada en consolat el 1785, segons el model del de Sevilla (i s'anomena, per això, Consolat de Mar i Terra, seguint el model de Castella), amb jurisdicció sobre el bisbat d'Oriola. Els consolats d'Alacant, Mallorca i Tarragona tingueren, a més de les funcions judicials, funcions governatives, que a València i a Barcelona exercien les juntes de comerç (estímul del comerç i de la navegació, creació d'escoles d'agricultura, comerç, nàutica, dibuix, etc). https://www.enciclopedia.cat/ec-gec-0171377.xml

[10] Port habilitat per a dipositar efectes mercantils, sense pagar drets duners, fins a ser introduïts els productes.

clima i el comerç. Aquesta burgesia es relaciona amb la madrilenya i per això no és d'estranyar que la primera ciutat portuària en unir-se per ferrocarril amb Madrid fora Alacant, el 1856, al mateix temps que la connexió amb la seua horta es feia amb el tramvia.

El setcentisme a Alacant suposa la consolidació de cases de comerç estrangeres i de crèdit espanyoles: francesos, anglesos, irlandesos, genovesos... atrets per una política afavoridora per part dels Borbons. A ells sumem l'aristocràcia de la ciutat que controlarà el Consolat de Mar i Terra. Després de la Guerra del Francès, durant el huitcentisme, la ciutat coneix una lenta transformació i creixement i ix un lloc a una oligarquia que anirà ocupant els càrrecs municipals durant tot el segle XVIII: els Alcaraz, Ansaldo, Arques, Bernabeu, Beviá, Biar, Burgunyo, Canicia, Caturla, Colomina, Domenech, Ladron, Marco, Marques, Pobil, Rotla, Rovira, Salafranca, Sarrió, Escorcia, Sereix, Spering, Tomàs, Valcárcel, Verdú i Viudes, on podem veure ja alguns cognoms estrangers entre esta nova oligarquia. Aquesta burgesia comercial anirà cercant un reconeixement social similar a l'estatus de la noblesa tradicional.

Als carrers on es concentren les famílies de l'oligarquia local és on s'instal·len els primers cafès, que trobem ja des del 1803, on servien eixa beguda exòtica que consumia la noblesa i la burgesia, i que es va fer popular l'últim terç del segle XVIII, centres recreatius i d'esbarjo on es llegien i compartien les notícies i les idees, es feien tertúlies, es tancaven negocis o es jugava (malgrat les contínues prohibicions del joc). A ells acudien catedràtics, advocats, metges, periodistes, funcionaris, comerciants, industrials, polítics i rendistes.

Disposaven de teatres que donarien lloc més tard al Teatre Principal, el 1847, obra patrocinada pels principals comerciants de la ciutat, amb noms ben coneguts a l'Horta: Vasallo, Doménech, Casa-Rojas, Santa Clara, White... No seria l'únic que hi hauria a la ciutat, però sí el que ha perdurat fins als nostres dies. L'actual Plaça de Braus, inaugurada el 1849, hi havia hagut una abans just on es va construir el Teatre Principal. El 1885 es va haver de tancar pel seu mal estat i era habitual que els veïns d'Alacant anessen als pobles dels voltants

per gaudir dels toros, com per exemple a Sant Joan d'Alacant. També podem destacar "El Real Club de Regatas", de caràcter privat, creat el 1889.

En el món de la cultura podem destacar diverses associacions, com el "Liceo Artístico i Literario de Alicante" va intentar atansar la lectura i l'art a la societat mitjançant reunions. Es va inaugurar el 1838 i va desaparèixer el 1868. El 1885 es constituí l'"Ateneo Científico y Literario de Alicante" on assistia "tot l'Alacant culte: literats, advocats, metges, catedràtics, militars, periodistes...[11]. L'"Asociación de Amigos", del 1842, posterior Casino de Alicante: on es feien actes literaris, exposicions artístiques, teatre, Jocs Florals i actuacions de música i poesia. "Círculo Alicantino, Juventud Cervantina de Alicante...".

Malgrat que s'ha considerat Alacant una ciutat anticlerical des del segle XIX, el cert és que la romeria de la Santa Faç, la celebració del Corpus Christi i els diferents actes de Setmana Santa tenien una gran acollida entre la població. La processó de Nostra Senyora de Loreto, a Mutxamel també destacava entre la gent del Camp d'Alacant.

Durant el segle XIX veiem un Alacant que comença a tombar les muralles i que embelleix la ciutat amb passejos i jardins o a ornamentar determinats edificis. Un punt d'inflexió seria el maig de 1858, amb la visita de la reina Isabel II que autoritzarà l'enderrocament de les muralles i va facilitar diverses obres per embellir la ciutat. A les alberes extramurs o al terraplè del moll, el passeig marítim, llocs on la burgesia, sobretot, podia gaudir de passejades. Els primers balnearis, que ja coneixem com a mínim des del 1834, on una part de la societat, la més benestant, prenia els banys, primer al port i després es traslladen al Postiguet. Un costum que es va posant de moda és l'estiueig quan, els que poden, marxen a la platja, amb les senyoretes amb els seus barrets calabresos o les seues pameles gracioses i elegants, amb els seus clars vestits frescos i curts, ensenyant els seus diminuts peus, que van a l'Horta en carruatges per a banyar-se.

Seran aquests prohoms els que aniran adquirint les millors finques de regadiu de l'Horta i comprant també drets d'Aigua Vella, que a l'Horta d'Alacant van per separat, construint autèntics monopolis sobre l'aigua que quedaven en

[11] El Liberal, 9 de noviembre de 1885.

mans de les grans famílies: el marquès del Bosch, el marquès d'Algorfa, el de Penya-serrada, el comte de Sotoameno, el baró de Finestrat, don Antonio González, don Juan Rovira, don Miguel Bonança, don Francisco Martínez, Josefa Pasqual de Ibarra, el capítol de Santa Maria, el de Sant Nicolàs. El marquès del Bosch, com a hereu de diferents títols, era el major posseïdor de drets d'Aigua Vella del riu Montnegre. Mentre el petit jornaler a penes té aigua per a regar les seues tafulles, el burgés acostuma a tindre en major o menor mesura.

A més, no hem d'oblidar que l'oligarquia de la ciutat d'Alacant controlarà els càrrecs més rellevants del Sindicat de Regs de l'Horta d'Alacant com a grans propietaris que eren. Seran una constant les famílies: Alberola, Sering, Ferrándiz, Ansaldo, Bernabeu, Boix, Castell, Gadea, Cutellar, Gallostra, González, Ivorra, Bellvert, Maisonave, Mingot, Pascual de Bonança, Pascual del Pobil, Riera, Rovira, Senante, Vignay i Visconti.

L’eixida a l’Horta

Carles III va importar la tradició refinada dels palauets o quintes d’esbarjo, construïdes als afores de les ciutats per a disposar de jardins i hortes de major mida, on les condicions climatològiques són més favorables i on construiren segones residències, una tendència que ja s’havia iniciat a finals del segle XVIII. Llocs que evocaren el paradís on establir on conjuntaven la vida contemplativa, d'assossec i allunyada del bullici de ciutat i un lloc d'esplai i ús lúdic o d'oci. Tot això evidencia un canvi en els models de vida dels amos i els seus valors

V. Viñes descriu l’escena del trasllat estiuenc a l’Horta d’Alacant que s’iniciava amb el tancament de les cases a la ciutat i tapant el mobles amb draps i eixint de la ciutat en galeres[12] per la carretera de Silla, o de la Marina, que travessava un paisatge àrid fins arribar a la Creu de Pedra, a un kilòmetre de la ciutat. Des d’allà es veu el verger que forma l’Horta (Aller, 1900) i partien els camins d’Orgègia, la Condomina, Tànger, Santa Faç, Sant Joan d’Alacant i Mutxamel. Aquest canvi de residència acostuma a donar-se entre abril i octubre. La majoria d’edificacions de nova planta se situen en paral·lel a l’actual carretera nacional Alacant-València, l’antic camí Vell d’Alacant-Mutxamel. Aquestes cases transformen les necessitats de les tradicionals cases de llauradors per donar-les totes les comoditats possibles.

L’arquitectura residencial va ser utilitzada com a símbol identitari de l’oligarquia comercial alacantina. Determinats personatges van convertir les seues cases a l’Horta en centres de reunió de l’oligarquia on reproduir i/o continuar la vida social de la ciutat. Es prenia cafè, s’organitzaven tertúlies, certàmens literaris, recepcions, toros, balls i festes, i també alguns espectacles musicals i teatrals[13] No mancaven les cerimònies religioses com processons i romeries. Arquitectura i activitats socials eren oportunitats per a “deixar-se veure” i relacionar-se.

[12] Carro gran de quatre rodes, generalment amb una coberta de tela sostinguda amb arcs de fusta.
[13] La Finca Lo Compte (o la Paz) disposava d’un teatre

La Paz (Lo de Compte) gravat francès del segle XIX. L'edifici de la dreta està considerat com un teatre. Fotografia Alicante Vivo.

La presència de nobles (com el comte de Casa-Rojas, el baró de Finestrat, el marquès d'Algorfa, el comte de Santa Clara, el marquès de Ríoflorido...) no dilueix la importància d'eixa burgesia. De fet es tracta d'una noblesa de recents títols que mostra una gran mobilitat vertical en la societat alacantina (que no és diferent de l'espanyola en general) gràcies a les seues capacitats econòmiques.

Les vil·les contribueixen a donar fragància i esplendor a l'Horta amb els seus jardins i camps de fruiters, però no suposen una millora en les infraestructures de la zona. "No hi ha un sol camí rural que pose en comunicació eixes populoses aldees i les pintoresques cases d'esbarjo, els amos de les quals tenen el costum de visitar-se de continu i de reunir-se a les nits per fer elegants balls i esplèndids convits..."[14], Com la festa a vil·la Rumelia, dels marquesos de Lendinez, "freqüentada per una societat escollidíssima... una il·luminació a la veneciana suspesa de les platabandes de flors i a la galeria exterior que envolta el gran saló, mesclava els seus reflexos de colors als dels torrents de llum que eixien pels balcons oberts. Un far col·locat a l'extrem de la gran albera d'entrada com un reflector de gran força, que llançava intensos raigs sobre la

[14] El Comercio. 5 de juliol de 1868.

campinya...”[15]. Quan el 1896 es va inaugurar el balneari de Busot amb un banquet, acudiren els principals prohoms de la ciutat, tots amb vil·les a l'Horta.

Ens trobem davant d'un canvi de mentalitat, passar de l'enclaustrament de la ciutat al contacte directe amb la natura, no sols per la ubicació de les cases, sinó pels extensos jardins que les envolten. Això no obstant, el canvi de mentalitat no significa que s'abandone l'explotació agrícola, ja que és l'ingrés principal dels amos, però ara els edificis destinats a corrals i magatzems es troben en un segon lloc per no llevar-li importància a la casa principal, que és la que reflecteix l'estatus social i econòmic dels seus propietaris. Hem de mirar aquests habitatges configurant la identitat cultural d'aquesta comunitat formant un tot integrat, interrelacionat i únic.

[15] El Comercio. 9 de juny de 1868

L'arquitectura de l'Horta

Les cases de llauradors de l'Horta anteriors a l'arribada de la burgesia es corresponen a dues tipologies ben diferenciades: les de planta baixa compostes per diversos cossos que s'articulen al voltant d'un gran pati o espai descobert en tres de les seues cares, mentre la quarta correspon a un mur amb una gran porta. Inclouen la casa del colon, els jornalers, les quadres, estables, corrals, els cellers, els assecadors, almàsseres, aljubs, en alguns casos tancaments en riu-rau, etc. Alguns han vist la tradició romana en elles, de fet algunes de les finques que han arribat als nostres dies mostren la presència de restes romanes (finques Santiago, Castillo, Guixot, Bosch, Canícia, Sereix, casa Ferrer...). No obstant això, l'escassesa de restes romanes ens deixa un origen musulmà en la tipologia de les edificacions de l'Horta alacantina. Igual que s'atorga un origen musulmà per al sistema de reg de l'horta, és lògic pensar que les edificacions tinguen el mateix origen.

El segon tipus d'habitatge és un sol edifici, generalment de tres plantes, sense pati. Se les compara amb les masies, típiques de Catalunya i les zones de muntanya i secà del País Valencià i les Illes Balears. De vegades associades a una torre. Destaquen pels teulats a dues aigües. A la planta baixa trobem els vestíbuls i les zones de servei o cuina, en la primera planta se situaven les habitacions, i a la segona es guardaven les collites.

Les façanes estan revocades i, la majoria de les vegades pintades de blau o de roig alacantí, (mangra[16]) ocre, amb portes i finestres emmarcades amb forts colors blaus i verds. No obstant García Mercadal (1930) diferenciava entre les cases de camp monocromes en blanc, i les que es trobaven a l'interior, pintades de colors vius, destacant l'ocre.

A partir del segle XVII la burgesia alacantina comença a adquirir terres a l'Horta i en alguns casos embelleixen les cases amb façanes amb un major rigor compositiu, amb alternança de buits, cornises i ràfecs, enreixats més o menys elaborats, guarniments de fusta. Mentre a l'interior es materialitza la distribució de les diferents plantes i s'organitzen uns eixos de comunicació tant horitzontals com verticals. Trobem alguns aspectes del barroc en aquestes

[16] Mangra o Almangra. Peròxid de ferro aluminós; mescla natural d'alúmina i terra amb òxid vermell de ferro

cases de transició, com la tendència a l'exageració de la grandiositat i els jardins que li donen un cert aire de palauets- L'accés i el vestíbul que distribueix els espais, tot dins del pensament barroc sobre allò il·limitat i infinit: la relació casa – jardí. En el cas de les cases amb lluerna observem com el jardí envolta la casa, la tanca i limita. Es mantenen les parts i edificacions relacionades amb les faenes agrícoles, però sempre en un segon terme per no restar importància a la casa principal que reflecteix l'estatus social i econòmic dels amos.

Fins al segle XVIII la construcció de les cases correspon al Gremi de Paletes i Picapedrers, però des de 1752, amb la creació de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Ferran es consolida i s'institucionalitza la professió d'arquitecte. El 1768 es crea l'Acadèmia a València que controlava tots els dissenys fets al Regne de València. Però que difícilment influïa en la llunyana Alacant on les autoritats no mostraren un excessiu cel en fer complir la legislació vigent i menys a l'Horta, on els professionals no academicistes es bolcaran en l'arquitectura residencial de la burgesia, tant en reformes com en nova construcció. És per això que podem trobar elements característics del barroc en dates tan tardanes com el 1820[17]. A poc a poc es va aconseguir que tots els professionals obtingueren el títol acadèmic per a projectar i dirigir obres.

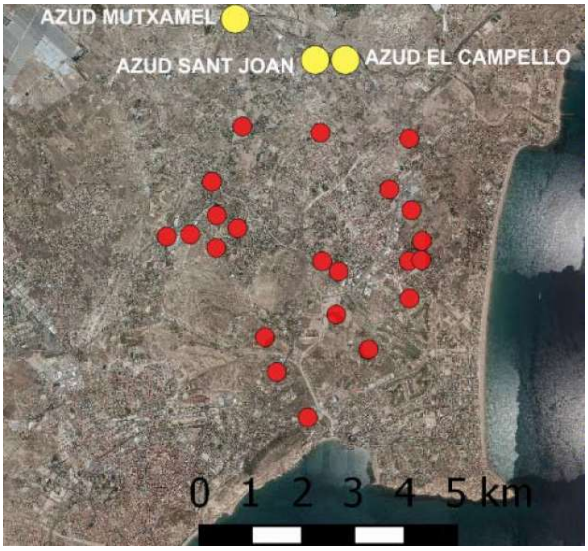

Dispersió de cases de transició a l'Horta d'Alacant.

Riquelme Quiñonero, dins de la seua Tesi Doctoral. Annexes

[17] La Guerra i el treball dels enginyers militars, la manca de recursos econòmics i la poca implantació de la il·lustració a la ciutat en termes arquitectònics van endarrerir el pes de l'Acadèmia. Finalment, l'Acadèmia s'imposarà quan el 1836 es suspenen els gremis i el 1871 el seu pes serà definitiu quan es suprimisca el títol de Mestre de cases, que disputaven les obres als arquitectes.

Les tipologies arquitectòniques

La influència pal·ladiana, com les de Benalúa, Vista Alegre, la Pau, Marbeuf o l'Hort, la trobem en les cases amb torre central. La torre és en realitat una lluerna per enllumenar l'interior i que servia de mirador des d'on el senyor podia atalaiar les seues propietats. Es freqüent trobar porxos inferiors allindanats, amb columnes d'ordre jònic i orientats gairebé sempre al Sud, una característica aquesta, la de l'orientació, que es repeteix al llarg dels temps en aquestes construccions. L'ús de carreus a les portes principals els confereix un aspecte més senyorial.

Casa Palau Marbeuf[18]

Penya-serrada, a Mutxamel, seria un bon exemple: la jerarquització de les obertures de la façana, la cornisa d'estil italià, el jardí, per la importància que dona Pal·ladi a envoltar de natura les vil·les parant compte a les mesures higièniques. A la finca de Loreto destaquen els colors, blanc i vermell de les façanes. Tenim un bon grapat d'edificacions a quatre aigües amb llanternons cúbics que serveixen per a enllumenar l'espai central de l'edifici i airejar l'escala, a més de mirador, i al mateix temps reflecteix el poder assolit.

[18] http://www.alicantevivo.org/2009/03/la-casa-palacio-marbeuf.html

Projecte de rehabilitació de Penya-serrada. 2010 i fotografia de com era[19]

Fins a la segona meitat del segle XIX trobem un predomini del **neoclassicisme**, tot i que sovint coincideixen diversos estils. El manteniment d'aquest estil va ser per l'assumpció de l'aristocràcia local com a estil propi. Destaca la sobrietat formal, façanes simètriques. Presenten marquesines a l'entrada i sobre ella una terrassa que dona a la primera planta. A sobre podem veure l'escut heràldic. Destaquen per tindre els accessos mirant al sud, gairebé sempre, també per l'ús d'elements embellidors, com motllures de guix, influenciats pels corrents del moment i els seus grans jardins. Ací destacaríem la Concepció a Sant Joan, on a més de la simetria destaquen les motllures planes de guix i una marquesina que habilita una terrassa.

La Concepció

Per una altra banda hi ha un seguit de cases **d'influència suïssa** caracteritzades per les cobertes fortament inclinades. Probablement són conseqüència de l'intercanvi d'idees derivat per l'activitat al port d'Alacant. Destaquen per les cobertes en forma de creu de pendents acusades o les torretes que accentuen l'efecte piramidal de les construccions. De visibles que sobreïxen de la façana. En ocasions ixen tant que es fa necessari l'ús de columnetes de ferro o fusta que els subjecten a la paret o de **mènsules i**

[19] https://www.informacion.es/alacanti/2010/05/26/pleno-aprueba-rehabilitacion-fachada-jardines-7166314.html
http://fpamunicipalmutxamel.blogspot.com/2013/11/ayer-dia-21-de-noviembre-de-2013-grupo.html

permòdols per absorbir el vol i de **cresteries** (com merlets) sobre els **careners** de ceràmica. S'imposen les plantes rectangulars amb amples terrasses exteriors per una banda i les formes en creu, com al Pino i Sant Climent on els teulats, d'acusada pendent, són una de les principals característiques. Exemples serien el Jabalí, Vil·la Emma, El Rellotge o Pedro José. El Caballo, Trinidad, El Plantío o el Pelegrí.

Casa El Pi[20]

També podem trobar algun exemple dels diferents **historicismes,** el renaixement de diversos estils arquitectònics anteriors sense que cap d'ells predominés, com les capelles gòtiques de Mançaneta i Vil·la Marco, vil·la Ruaia, o les restes neomudèjars de Rumelia (que va viure una intensa vida social i festes camperoles), vil·la García o el Pelegrí.

Cap a mitjans del segle XIX serà substituït per un llenguatge més **eclèctic,** sense oblidar influències modernistes, molt més decoratiu i manifestament triomfant. No obstant això, darrere de les columnes i capitells, normalment d'ordre dòric o jònic, i altres elements decoratius, s'oculta una composició tradicional. Destacaríem Buena Vista, amb carreus bossellats a les cantoneres, amb pòrtic d'ordre dòric al porxo oest. O la de Manzaneta, on destacaven els jardins, una part dels quals ara constitueixen un parc municipal. La Finca Abril, amb elements classicistes a la balustrada, el pòrtic d'ordre dòric i la torre piramidal coberta de zinc a voltes de terrissa.

Els **hotelets burgesos** que podríem incloure com una derivació de l'eclecticisme que arriba fins a començaments del segle XX, com "San Clemente", un edifici de tres plantes circumdant per una terrassa. El Pi, amb planta de creu grega, persianes tipus llibret

[20] http://www.alicantevivo.org/2011/11/el-abandono-y-expolio-de-la-finca-el.html

San Clemente, model hotelet[21]

Els exemples de **modernisme** els trobem en l'ús de rajoles en línies d'imposta i elements del jardí, com les fonts i els bancs, balustrades a escales i balconades. El tractament de les cobertes de teules planes amb fort pendent, la decoració en finestres, baranes de forja... Destaquen ornaments modernistes a la porta d'accés de Bona Vista i de Mançaneta, En vil·la Marco, vil·la Maria amb ornamentació sobreposada a la torre amb motius geomètrics amb influències del modernisme sezessionista, Sant Antoni... Finca Palmeretes, a Sant Joan, on un eixint s'ha convertit en una torre amb una terrassa al sud-est que a la planta baixa es transforma en un porxat amb columnetes de ferro colat. La forta inclinació dels teulats acabats en els grans ràfecs sostinguts sobre mènsules i permòdols.

Columnes de Ferro de les Palmeretes[22]

Hem de remarcar que no existeix, per norma general un estil pur, ja que es van aplicar diferents corrents estètiques sobre les edificacions. Diferents elements propis del neoclassicisme, historicisme, eclecticisme i modernisme s'interrelacionen fins al punt de no existir habitatges exclusius i propis de cada corrent. Això s'explica tant per les successives reformes efectuades com per l'acceptació dels nous gustos estètics per part de l'oligarquia local.

[21] http://www.alicantevivo.org/2010/11/casas-y-torres-de-la-huerta-9-las.html
[22] http://lugaresmisteriososalicante.blogspot.com/2015/10/la-finca-palmeretes.html

No són poques les cases que tenen associada una **capella o ermita** i és que la religiositat de la societat alacantina està fora de cap dubte, tot i que a poc a poc s'anirà instal·lant un anticlericalisme que també acabava en casos d'ateisme. També edificacions secundàries per a corrals. Destaquen les del Sagrat Cor de Jesús de Marbeuf, la de Moxica, la de la Verge del Roser en Penya-serrada; la de Santa Teresa dedicada a Nostra Senyora de l'Esperança i actualment a la Mare de Déu Portaïtissa. Les neogòtiques de Mançaneta i Vil·la Marco.

Ermita Vil·la Marco

Característiques constructives

Orientació. En la majoria dels casos l'orientació d'aquests edificis està lligada a la vida agrícola i per això s'encaren al sud per aprofitar al màxim les hores de sol i la direcció dels vents dominants d'aquesta zona on se situen les obertures més grans. Al nord les més petites. A llevant tindran vistes als jardins i vergers, on se situaran els estudis o biblioteques i els dormitoris, perquè el sol només toca en eixir i són més fresques a la nit. (Pal·ladi. 1797).

Ubicació. Al costat dels camins d'accés i de les filloles de reg. Això afavoria l'eixida de les mercaderies, el control de les vies de comunicació i l'arribada de l'aigua a la plantació per poder regar quan arribava la martava. La porta principal no sempre es troba a la façana frontal.

Els accessos a les cases acostuma a fer-se per un camí que donava la volta a la casa abans d'encarar la porta principal. D'aquesta manera des de la casa controlaven aquells que venien. En algunes s'accedeix per un camí que du a una esplanada o pati. Altres ho fan travessant terres de cultiu, edificacions annexes o pel mateix jardí. Com a exemple tenim el pinar que envolta el camí d'accés a finca la Torre que desemboca en una ampla esplanada on l'espai es transforma en una mena de quadre paisatgístic francès.

Materials. Predominen les pedres sedimentàries com el marès i la calcària, les quals pateixen molt a la intempèrie. Es fan servir en murs interiors, arcs, llindes i en el paviment d'alguns vestíbuls. En el paviment de les primeres plantes es fa servir la pedra polida, normalment de marbre. Hi ha exemples de paviment de cudols sobre morter, que en molts casos van ser substituïts per rajoles de ceràmica o gres, esmaltades, envernissades o pintades.

Cudols a don Salvador i Penya-serrada; i gres de les Palmeretes i Penya-serrada[23]

[23] Fotografies de Maria Teresa Riquelme Quiñonero.

Teula àrab i teula romana o plana

Per a les cobertes es fan servir indistintament teula corba o àrab i la teula plana. A finals de segle XIX s'estén l'ús del ferro, primer colat, després forjat i laminat. També el vidre i el formigó armat. Com a elements aglutinadors la cal, el guix, arena, fang i fusta en solats, forjats, entramats, entarimats i fins i tot per a paviments.

Fonamentació. És típic l'ús de sabates[24] per repartir les càrregues sobre una superfície major. S'obria una rasa a terra i es col·locaven pedres calcàries de formes més o menys irregulars de gran mida sobre una base de morter de calç i arena. Les sabates es van travant aconseguint així una gran consistència.

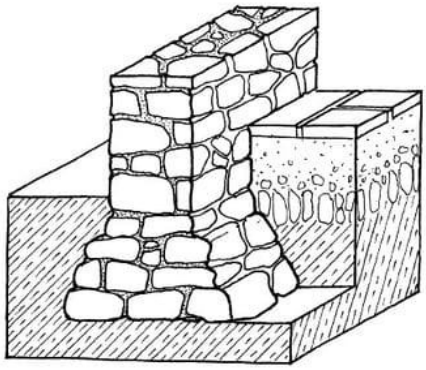

Exemple de sabata de fonamentació.

[24] Les sabates de fonamentació consisteixen en un eixamplament del mur per tal d'augmentar la superfície de contacte amb el terreny, i reduir-ne la tensió. En l'arquitectura tradicional, on encara no estaven desenvolupades les teories de càlcul estructural ni de resistència de materials, s'utilitzaven les sabates de fonamentació segons l'experiència del saber local. Normalment s'utilitzaven carreus o pedres grans amb morter de calç per les capes més profundes i un paredat igual que el del mur per a les capes superiors del fonament.

Els forjats. Amb bigues de fusta que arrancaven del mur fins a l'altura del teulat. Un cop col·locades les biguetes es realitzava l'entrebigat de guix o altres materials que formen la volta. Als pisos superiors es deixava a la vista, però a les estances de la segona planta s'ocultaven amb un cel ras de canya i guix que es clavava amb claus a les biguetes.

Forjat

Murs de càrrega. Fets de carreus de marès, que s'ajustaven amb morter de calç i després es revocaven amb el mateix material i sovint eren pintades. Disminueixen la mida segons l'altura de l'edifici.

Envans. Poden ser de fusta, corda d'espart, maçoneria de morter de pedra arenosa, maons i guix.

Obertures. Es fa servir la fusta o el maó pels muntants de portes i finestres i els arcs de descàrrega. Les portes principals són generalment allindanades, però també hi ha exemples de portes d'arc de mig punt. Són pocs els balcons.

Cobertes. Normalment a dues o quatre aigües. Al començament no hi ha terrasses que arribaran en reformes posteriors. Els ràfecs es realitzen per a accentuar l'horitzontalitat i solidesa de les construccions i amb una volada més gran que l'habitual a la resta d'Alacant. El més habitual és el ràfec de teula de la coberta, però també es fan servir successions de maons col·locant els superiors cap a fora i decorats amb motllures de guix, com a Penya-serrada o a la Finca de Comte. Amb el modernisme adquiriran un fort pendent donant una imatge de gòtic nòrdic.

Exemples de ràfecs

Acabats. Els exteriors acostumen a ser revocats de capes de morter de calç. Els acabats interiors són més curosos, també de morter de calç amb una capa de guix per sobre. En molts casos són pintades al fresc, com en el cas de Marbeuf, El de Compte o Penya-serrada.

Saló de Penya-serrada en 2009. (Foto: A. Urios)[25]

Ornamentació. Podem observar la pràctica absència de decoracions i una austeritat dels elements que componen l'arquitectura, tot això dins de l'esperit de la racionalitat constructiva. La que hi ha es concentra en els ràfecs, els remats superiors de les façanes, als carreus vistos d'arcs i llindes i algunes motllures als laterals de balcons i finestres. Forges i columnes i els buits de les façanes serveixen per a crear un efecte estètic.

La planta noble es dota de determinats elements que marquen el seu caràcter residencial i d'estatus: un balcó volat sobre la porta i un escut d'armes.

Color. Una determinada gamma de colors és el signe d'identitat d'una cultura i un comportament social concret. Les cases envoltades de jardins i horts busquen colors intensos per a delimitar les seues possessions i ostentació d'un cert poder econòmic i polític.

Casa Marbeuf[26]

Destaca la mangra i dels seus derivats, els ocres i siena que busquen el mimetisme amb la terra. El blanc o el blau-gris són menys usuals. En alguns casos trobem rajoles de color blau sobre fons blanc, però també podem trobar una gran gamma de verds i grocs fins a arribar al marró. També policromies als ràfecs, cornises, frisos, sòcols. Llindes, pollegueres, finestres i portes remarcades amb colors més clars o blancs per crear un contrast amb la façana. Com les persianes en verd, gris-blau o gris-vori. Fins i tot podem trobar teules vidriades en les lluernes.

[25] http://www.alicantevivo.org/2010/10/casas-y-torres-de-la-huerta-9-las.html
[26] http://www.alicantevivo.org/2009/03/la-casa-palacio-marbeuf.html

Els espais interiors

L'accés es fa per un vestíbul on acostuma a arrencar una escala que puja a les estances més privades. Ací es produeix una doble distribució, horitzontal el vestíbul i vertical, l'escala. Un arc acostuma a dividir el vestíbul en dues crugies. Varela Botella ho considera com a element definidor de les cases de l'Horta. Predomina el de mig punt, però també hi ha de carpanells.

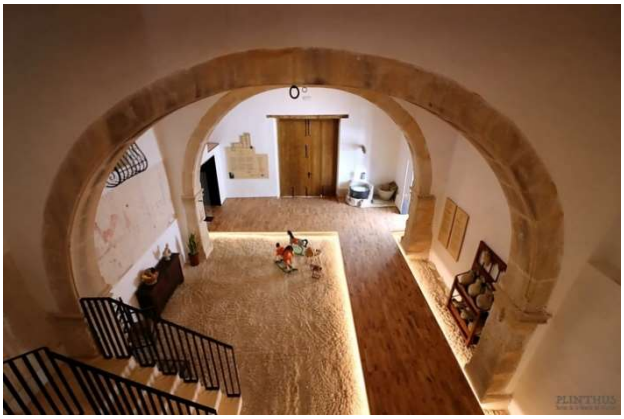

Torre Ansaldo de Sant Joan[27] i Lo Compte

El vestíbul es converteix en el centre social de l'habitatge i l'escala en l'element jerarquitzant dels espais. La planta baixa es destina a la casa del colon, el celler, la cuina i altres dedicades a magatzems, cambra d'assecatge de les collites i les faenes del camp.

Escala Torre les Reixes

L'espai construït constitueix un escenari social privilegiat d'expressió i transmissió de conductes i comportaments socials. El passadís comunicava les diferents estances. Els espais els podem conèixer gràcies als estudis de P.Bernabéu dels inventaris post mortem on es reflectien les diferents estances i el seu contingut: es començava per la cuina, separada de la resta de cambres de l'habitatge que reben el nom de quadres perquè normalment són quadrades.

[27] Fotografia de Plinthus - Torres de la Huerta

A la planta noble, des del segle XVIII es consolida l'alcova, amb un llit únicament. Es mantenen les avantcambres com a vestíbul per preservar la intimitat del dormitori conjugal i que es podia separar amb cortines o envans. Després aniran apareixent els estudis o gabinets, oratoris, menjadors segons l'economia de cada casa. La resta d'estances eren denominades cambres o quadres, sense establir una funció específica.

La sala principal o saló, on se salta i es balla, seria de caràcter públic, no només pels actes socials, sinó perquè distribuïa l'accés a la resta de les habitacions privades. La vida es feia en aquesta sala i d'ací la gent es retirava a les seues alcoves. Era el lloc de recepció social, una peça que es va definint a partir de la segona meitat del segle XVIII. També podem trobar salons familiars per un ús més privat i els salons "d'estrado"[28] on les dones rebien les seues visites.

[29]

A les cambres de les últimes plantes s'allotjaven preferentment els criats i també hi havia magatzems per a efectes en desús.

[28] **Salón de Estrado.** No he trobat una traducció al valencià per a "saló de estrado", de fet sí he detectat l'ús directe d'estrado en la llengua catalana antiga. En aqueixa mateixa sala es trobava l'estrada, que no era més que un entarimat de fusta o maçoneria construït a una certa altura del pis on es col·locaven els mobles més luxosos de la casa. Aquest espai va ser abans de res, de caràcter femení, perquè va servir per a les reunions de la senyora de la casa amb altres dames d'igual o major rang social. Mujeres, espacio y cultura material. El salón de estrado en el siglo XVII. https://culturamaterial.home.blog/2019/03/08/mujeres-espacio-y-cultura-material-el-salon-de-estrado-en-el-siglo-xvii/

[29] Diapositiva de Maria Teresa Riquelme Quiñonero

Més endavant també trobarem el "*boudoir"* o gabinet per atendre les visites. Les sales de joc (billars, sala de "fumoir"...). Les "*toialettes"* lavabos tenen banyera, lavabo i excusat, amb una adequada instal·lació d'aigua corrent, de vegades amb apartats segons el sexe. El progressiu canvi de costums higiènics arrela al segle XVIII de la mà dels metges que valoren els efectes terapèutics de la higiene i s'estén durant les primeres dècades del segle XIX.

Hem de tindre en compte que durant el segle XIX es produeix un canvi en la societat i que també afectarà les cases de l'Horta, es va passant de la família extensa formada per dues o més generacions a reduir-se a la família nuclear. En una societat hegemònicament patriarcal, amb un repartiment discriminatori i desigual dels espais a l'habitatge a les dones els estan reservades les estances interiors, de caràcter més restringit o privat, mentre que les parts exteriors, les de més visibilitat i interacció amb la via pública estan reservades a l'home.[30] En aquesta part més interior trobem els banys i els robers.

El mobiliari i la decoració compleixen amb la funció simbòlica, expressió de riquesa i poder de la família a part de la seua utilitat: tapissos, les grans llums d'aranya, retrats, rellotges, el paper pintat que cobreix les parets. Els sofàs, còmodes, secreters... Són freqüents els frescos decorant les parets interiors, amb casos que simulen quadres als murs.

[31]

[30] Teresa Vicente Rabanaque. Resenya del llibre de Maria Teresa Riquelma Quiñonero. La Huerta alicantina en el siglo XIX: etnohistoria, mujer y espacios en la arquitectura residencial. Ed. Neopàtria. 2019
[31] Diapositiva de Maria Teresa Riquelme Quiñonero

Les tipologies dels jardins

El jardí té un gran valor, ja que, com l'arquitectura residencial, són fruit de la consolidació de l'oligarquia urbana alacantina que cerca refugi en la natura per a marcar la diferència amb l'atrafegada vida de ciutat. També és un signe de cultura i domini sobre la natura salvatge. Compleixen la funció d'unir la casa al seu entorn i també facilitar el joc dels nens i el repòs dels adults i majors, per la qual cosa s'ha de tindre en compte la direcció de la vista, el vent predominant, les zones de sol i ombra i l'ús de l'aigua. Per últim destaquen les escultures i altres elements decoratius per centrar l'atenció en determinats racons del jardí. La fama del jardí del de Compte o de La Paz va ser tal que el 1860 va ser visitat per la reina Isabel II quan va visitar les nostres terres. En ells podem trobar gronxadors, tobogans, colomers, gàbies per a pardals, fonts, ponts, estanys, terrasses, jocs per seure a menjar, esglaons...

Podem trobar diverses tipologies de jardí:

El **jardí francès**, amb passeigs, coberts, plantes a les quals els donen formes simètriques i dibuixos, grutes artificials, desnivells superats amb escalinates i balustrades i escultures. Mostren una intenció de corregir la natura imposant les simetries, el triomf de l'ordre sobre el desordre, de la cultura sobre el salvatge. Acostumen a estar dissenyats per arquitectes que busquen jugar amb la perspectiva i la visió panoràmica, sovint també en relació a la casa.

El **jardí anglès o paisatgista**, naix del moviment romàntic i és tot el contrari del francès i cerca les formes irregulars, amb turonets artificials simulant orografies, se substitueix la perspectiva òptica del francès per la perspectiva atmosfèrica, inspirada en la pintura anglesa, preocupada en crear efectes de profunditat i generant diversos punts de vista. Busca més el recolliment de les persones.

El **jardí italià-espanyol**, parteix de la natura entre horts de fruiters, gespes i emparrats. Ús d'estàtues i sovint superposicions de terrasses i pantalles vegetals que es retallen creant fugues cap a obertures i amples perspectives, i un estany per poder regar. Deixa de banda l'harmonia per a buscar la sorpresa.

El **jardí àrab**, destaca per l'ús habitual de diferents nivells: un primer nivell d'arbres per donar ombra, sovint són palmeres, xiprers i cedres. El segon nivell

seria el de i les flors fragants, trepadores com baladres, hibiscos, gesmilers, roses, lligabosc, llimeres o tarongers. Els arbustos són triats per la seua exuberant floració i per la seua fragància, que atrau els ocells i les papallones. Finalment l'últim nivell amb una gran presència de l'aigua, amb fonts i canals, Les tanques de boix s'utilitzen per la seua senzillesa i durabilitat excepcionals. Per a protegir-lo dels efectes assecadors de l'aire, s'envolten per un mur.

El **jardí mediterrani** es compon per plantes que accepten condicions difícils, com una llum solar intensa durant llargues hores, la resistència als vents secs i la manca d'aigua, que a més els fa de fàcil manteniment. El més normal és fer servir plantes autòctones com els pins, lavanda, romer, llorer, xiprers, oliveres, baladres, geranis, Roses, geranis, crisantems, malva, milfulles, cards, gesmilers, llimers, tarongers, palmeres. Podríem parlar d'una variant de l'àrab, però en aquest cas no trobem una gran presència d'aigua i potser no és tan comú l'estratigrafia en el jardí.

A finals del segle XIX i començaments del XX s'imposen jardins sense cap norma. En ells trobem bancs, fonts, camins que sovint estan delimitats amb fileres de garrofers o d'oliveres. Destaquen els jardins de Penya-serrada, els jardins frondosos de Benalúa, vil·la García, San Clemente, El Pi a Alacant; Vil·la Marco al Campello; Vil·la Amparo, Finca Abril i Palmeretes a Sant Joan d'Alacant, l'Horteta a Mutxamel...

Jardins històrics es caracteritzen per ser espais delimitats i ordenats en funció de l'origen o passat històric o dels seus valors estètics i que gaudeixen d'una protecció jurídica específica recollida a la Llei 16/1985 de 25 de juny de 1985, del Patrimoni Històric Espanyol, per a la seua preservació, enriquiment i exhibició. A l'Horta tenim el de Penya-serrada i el de Santa Elena, a la finca Ferràs, els dos a Mutxamel i aprovats per Decret 169/2007 de 28 de setembre pel Consell.

Penya-serrada com a exemple.

Casa Ferràs. Jardins de Santa Helena.

La dona i la casa en la societat noucentista

El moviment feminista naix al segle XIX aconseguint diverses reformes legislatives contra les quals hi haurà una reacció conservadora a mitjans del segle XX reforçant-se la idea de la 'domesticitat': el tancament de la dona a les activitats domèstiques i la vida a la llar, la intimitat i la família. En la dècada dels 60 i 70 ix el neofeminisme que donarà lloc a dues tendències: el feminisme de la diferència entre sexes i el feminisme de la igualtat entre homes i dones.

Les teories biològiques del segle XIX justifiquen que el part correspon a les dones i per això, la criança i les faenes domèstiques no compten com a treball. També justifica el terme "sexe dèbil" relacionant-lo amb les faenes que cada sexe pot dur a terme. Els metges espanyols de finals del segle XIX redueixen la dona a la qualitat de mare i esposa. Aquesta qüestió planteja un problema de relacions econòmiques, socials i culturals entre ambdós sexes. Evidentment parlem d'una mirada androcèntrica i etnocèntrica de la societat. Ja no entrarem a parlar de la identitat de gènere, identitat sexual i totes les possibles maneres de relacionar-se afectivament i sexual entre persones i que en aquella època ni es contemplaven. Més aviat se silenciaven.

En realitat el que està en joc és la preeminència de l'home sobre la dona en una societat patriarcal que estableix que l'home treballa fora de casa i porta el menjar (diners) mentre la dona s'encarrega de les faenes domèstiques com a mare i esposa. És la dicotomia entre el que és públic i el que és privat. Al segle XIX la revolució industrial introdueix la dona, per necessitat, en la faena fora de casa, això sí, amb sous molt més baixos que els dels homes. A Alacant tenim l'exemple paradigmàtic de les Cigarreres.

Entre les famílies benestants veiem que la seguretat econòmica de les famílies permet lliurar-se als homes de les activitats de subsistència i a les dones de les domèstiques. La seua missió a la casa es redueix a supervisar les propietats i el servei. Les dones des del segle XVIII comencen a disminuir la seua participació dels negocis de l'home, excepte en la seua absència, fins i tot quan elles podien mostrar major capacitat de gestió i decisió i per tant abandonen progressiu de l'espai públic. El rol de la dona resta relegat a "anar penjada del braç del seu home, proporcionar un objecte ornamental per a les

grans ocasions socials i ser un soci silenciós en l'impuls ascendent de l'empresa familiar" (Martin i Voorhies, 1978), i la procreació i enaltiment de la maternitat, trencant amb la idea que es tenia al segle XVIII on la criança dels nens era duta a terme per les dides i "nanis" (mainaderes), figura aquesta que no desapareixerà del tot.

En paraules d'Almudena Hernando la història és un discurs de legitimació essencialment patriarcal, ja que està construïda sobre valors que han caracteritzat la individualitat masculina... La funció que han complert les dones no es podia fer explícita, ja que desmuntaria el discurs de legitimació en què es basa la nostra societat. Posaria en evidència que el tipus d'individualitat que han construït els homes no és independent, ni per tant, operatiu sense la seua ajuda.

Eixe rol femení també es demostra en el repartiment discriminatori i desigual dels espais a l'habitatge. A les dones els estan reservades les estances interiors, de caràcter més restringit o privat, mentre que les parts exteriors, les de més visibilitat i interacció amb la via pública estan reservades a l'home.[32] Segons Francisco Sánchez, a la seua obra "*La liturgia del espacio*" (1990), per a la dona una manera d'estar fora de la casa són les persianes en balcons i finestres que permeten la mirada a l'exterior.

Les activitats de manteniment de la casa, malgrat ser imprescindibles, no han estat valorades perquè eren realitzades normalment per dones i és una evidència més de l'ocultació del paper de les dones. Són activitats anònimes.[33] Hernando Gonzalo fa una reflexió sobre un nou binomi: home-individu i dona-grup, on l'androcentrisme es veu amb molta força.

[32] Teresa Vicente Rabanaque. Resenya del llibre de Maria Teresa Riquelma Quiñonero. La Huerta alicantina en el siglo XIX: etnohistoria, mujer y espacios en la arquitectura residencial. Ed. Neopàtria. 2019

[33] A. Hernando Gonzalo. ¿Por qué la Historia no ha valorado las actividades de mantenimiento?. Treballs d'Arqueologia, núm 11.

Epíleg

Al llarg del segle XX la disminució de l'horta per l'abandonament de l'agricultura i l'expansió de les urbanitzacions, el ciment, el totxo, les activitats turístiques. Amb tot això es produeix un abandonament de les cases de l'Horta i els seus entorns són destruïts. Els nous residents estan més interessats a tindre un pis o una casa el més a prop possible de la platja, donant així l'esquena a la seua horta, la seua història i les seues tradicions, construint una nova identitat distinta de la que un dia va tindre l'Horta. Però de fet l'ús agrícola d'aquestes terres ja havia minvat des del moment que l'arquitectura residencial a què ens hem referit va anar substituint aquest ús.

Només a finals del segle XX i sobretot a inicis del XXI veiem un procés de posada en valor d'aquest espai i de les seues construccions, centrat en un començament en les torres defensives construïdes entre els segles XVI i XVII. Malgrat les declaracions de BIC de les Torres i altres espais el 1997, observem com la protecció, en la majoria dels casos, és merament nominal, ja que no s'ha evitat la seua degradació progressiva. Tot això sense tindre en compte que la llei diu que l'entorn del BIC també rep eixa protecció.

Resulta molt cridaner que la majoria de l'arquitectura civil catalogada des de la dècada dels anys 80 com a Bé de Rellevància Local (BRL), i en alguns casos com a BIC (Ferràs i Penya-serrada a Mutxamel), són des que han patit l'abandonament més gran per part dels propietaris i de les institucions, com els casos de Rumelia, Vignau, Vil·la Filipinas, Vil·la Flora, Vil·la Amparo, Vasallo, O'Gorman, La Dominica, Vil·la Ito, Claveria, Cotella, La Cruz o Palmeretes amb la major de les impunitats.

Vil·la Flora[34]

Podem destacar els onze incendis intencionats que ha patit la finca Palmeretes entre 2011 i 2015 que han afectat al sostre cassetonat i a diversos

[34] http://www.alicantevivo.org/2008/08/villa-flora-recuerdos-de-una-finca.html

arbres del jardí, l'últim tres dies abans de l'execució que exigia l'ajuntament al propietari per tal d'apuntalar el soterrani i tapiar portes i finestres per a evitar incidents. És una pràctica usual, deixar que l'immoble arribe a un estat tan deplorable que siga més adequat el seu enderrocament que la rehabilitació. Forçar els propietaris al manteniment té aquestes coses, prefereixen la seua desaparició per a poder vendre els terrenys a immobiliàries. Així s'han arribat a perdre finques com Vil·la Filipinas, Vil·la Flora, O'Gorman, Llopera –enderrocada per a construir la ronda de Sant Joan d'Alacant a Sant Vicent–, La Dominica o Cotella.

Incendi a les Palmeretes[35]

El mateix pantà de Tibi, declarat com a BIC el 1994, mostra problemes de manteniment, amb necessitats de restauració de les instal·lacions i dragat del fons del pantà, així com de la casa del 'pantaner'. El 2013 es va anunciar que no es procediria al dragat per no resultar rendible. Però si es va procedir a netejar la paret de la presa. El patrimoni hidràulic associat a l'horta, concentrat al municipi de Mutxamel, assuts i Pantanet entre d'altres, requereixen la col·laboració de diferents administracions. El Pantanet va ser intervingut pel Sindicat de Regs de l'Horta d'Alacant, mentre que l'assut de Mutxamel va ser rehabilitat per un Taller d'Ocupació i Formació el 2015. L'assut de Sant Joan va ser cedit pel Sindicat de Regs a l'ajuntament de Mutxamel el 1997. Mentre que l'assut del Campello està arruïnat i cap institució ha parat compte en ell.

Les séquies, filloles i braçals van desapareixent, per descurança o destrucció premeditada. Hui existeixen rutes que recorren el municipi i que ajunten patrimoni i natura. Ací va destacar el treball de l'Associació Cultural l'Assut on col·laboraven historiadors i pedagogs. Malauradament van cessar les seues activitats el 2004 després de diverses publicacions i una gran tasca.

[35] https://www.diarioclub.com/texto-diario/mostrar/1233320/incendio-finca-palmeretes-sant-joan

Segons l'Inventari del Patrimoni Cultural Valencià algunes d'aquestes finques estan catalogades com a "Edificis residencials - cases - cases de camp" i el 1999 es van incloure en el Pla General d'Urbanisme diverses d'aquestes edificacions, com Buena Vista, el Compte, la Concepció, Finca Abril i Manzaneta. Aquest document també inclou un Catàleg Municipal de Béns i Espais Protegits on apareixen Sant Antoni, Bellón de Dentro, Caputxo, San Eduardo, El Espinós, El Jabalí, Mossèn Sáez, Nazareth, Palmeretes, Pedro José, Perefort, La Pinada, La Providència o Candal, Ravel, El Rellotge, el de Soler, la Torreta o Bella Vista, Vil·la Antonia, Vil·la Carmen, Vil·la Ramona i Villós. Però la majoria d'aquestes cases resten fora dels Catàlegs de Béns i Espais Protegits i, en conseqüència, han sucumbit o sucumbeixen a la pressió urbanística.

Algunes comencen a recuperar-se. De moment els jardins de Penya-serrada i Vil·la Marco per a celebrar esdeveniments musicals, els jardins d'Abril, El Jabalí, Vil·la Antonia. Vil·la Marco es troba a El Campello. Es va crear un programa de visites guiades teatralitzades sobre la finca i la vida a l'horta a través de la família francesa René Bardin. També es feien vetllades musicals. Riquelme proposa instal·lar un museu etnològic centrat en la vida de la burgesia comercial alacantina al segle XIX. En el cas de Penya-serrada, amb un projecte semblant, també torbem que el 2015 es van projectar mini horts sostenibles destinats a famílies desafavorides i al mateix temps participarien en la consolidació de part de la parcel·la.

El 2013 es va inaugurar l'efímer Museu Fernando Soria a la Casa del Rellotge, on s'exhibia la seua col·lecció pictòrica a Sant Joan d'Alacant, que va tancar les portes el 2017. A la de Pedro José es va instal·lar el Jutjat de Pau de Sant Joan; a la Pinada la Residència de Jubilats, a Buena Vista l'Institut de la Família Dr. Pedro Herrero, el Pelegrí es va convertir en un monestir... Finca Abril acull bodes i concerts; L'Espinós és ara l'Hotel Torre de Sant Joan; el restaurant francès El Jabalí; Vil·la Antonia es una sala d'exposicions (el 2005) i vil·la Ramona és un espai per a la celebració de bodes. La Concepció havia de convertir-se en un hostal, però la crisi econòmica va paralitzar el projecte. Totes aquestes actuacions han permès posar en valor eixes arquitectures, però per a usos privatius.

L'ajuntament de Sant Joan d'Alacant inicià el 2015 l'expropiació de la finca Lo Compte sense especificar quina destinació se li vol donar. Fins i tot s'ha plantejat el seu enderrocament en cas d'impossibilitat de rehabilitar-lo. El somni de Maria Teresa Riquelme seria crear en ell un Museu del Romanticisme d'Alacant.

Finca lo Compte[36]

I hem parlat de patrimoni arquitectònic o arqueològic, però no del patrimoni industrial, l'etnològic, l'antropològic i l'artístic, els elements decoratius, els vestits, la llengua pròpia, els costums, els jocs, les festes, les manifestacions religioses, la gastronomia, l'agricultura ... el patrimoni documental format per documents, textuals i gràfics o el bibliogràfic. I per últim els espais naturals.

Tot aquest treball implica una posada en comú a escala supramunicipal, una planificació local dins d'un projecte global de les activitats perllongades en el temps al voltant d'aquestes edificacions i el seu entorn i elaborar estratègies que siguen atractives als propietaris per a la conservació d'aquestes finques. Evidentment hem de treballar del desitjable, el raonable i el possible.

Hi ha moltes altres iniciatives relacionades amb el patrimoni de la nostra Horta com poden ser la que a Mutxamel on s'han restaurat l'assut de les Fontetes o Vell i la casa del Pantanet i es preveu la creació d'un espai educatiu amb la integració de l'assut Nou en un projecte per a recuperar la biodiversitat del riu des del pantà de Tibi fins a la desembocadura amb propostes d'usos lúdics i culturals i itineraris didàctics i creació de sendes i àrees recreatives del riu Montnegre unint arquitectura amb el gran valor ecològic i paisatgístic del riu. En este cas treballen conjuntament la Diputació i la Universitat d'Alacant

[36] http://www.alicantevivo.org/2010/10/casas-y-torres-de-la-huerta-9-las.html

La societat civil es mou

El Morote ha experimentat una recuperació per part de la família del seu nom i manté una important explotació agrícola amb la recuperació de la vinya i l'almàssera. Torre Juana per la seua part va ser adquirida per IT&IS Siglo XXI, grup encapçalat per l'exrector de la UA, Pedrenyo, amb l'objectiu de recuperar el conjunt patrimonial i assegurar la seua sostenibilitat. Actualment comparteix l'espai amb la Universitat d'Alacant per a empreses i desenvolupament digital.

Torre Juana (1) i Finca el Morote (2 i 3) on es poden veure els cultius

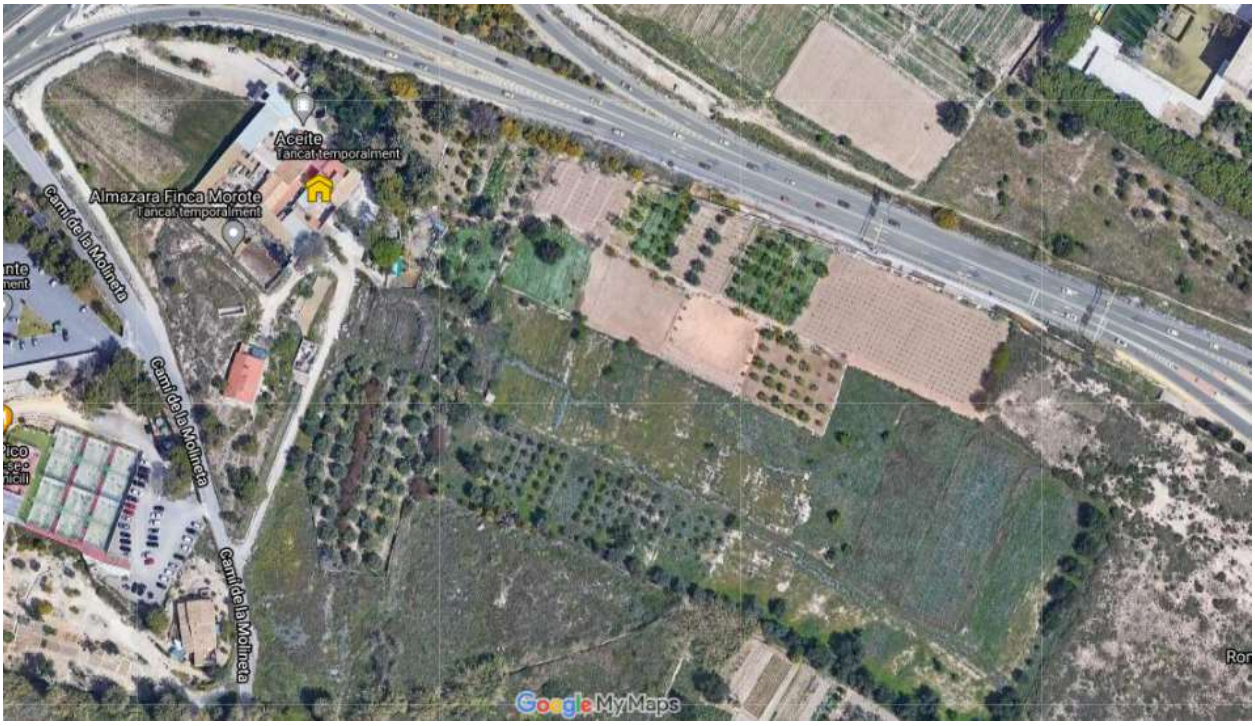

Algunes han sigut incorporades al sector serveis, restauració i hotels, com Torre Bosch, Castillo o Don García, Reixes i Lo De Die en Alacant; Les Paulines, El de Hoyos i Marbeuf en Mutxamel; i Torre Bonança, Vil·la Antonia, Vil·la Ramona, Finca Abril, El Jabalí i L'Espinós. Moltes altres cases s'han perdut.

Finca lo De Die i Torre les Reixes

El 2013, Antonio Campos, qui ja ens ha deixat, elaborava un projecte de recuperació de les torres de defensa i el seu entorn, xarxa de camins, sistema de reg de l'horta i cultius. Els seus treballs donaren lloc a la creació d'un blog anomenat Plinthus, que genera fitxes i materials didàctics per a alumnes i professors sobre les torres de l'horta i el seu entorn. Alacant en Bici i el Col·lectiu per la recuperació de les Torres de l'Horta, presentaren el 2014 un itinerari que incloïa la Illeta dels Banyets d'El Campello, l es torres de Mutxamel i Sant Joan i espais patrimonials com Lucentum i Vil·la Marco. L' "Asociación Cultural Lloixa" de Sant Joan publica un butlletí amb gran nombre d'activitats, caminades, visites a la finca el de Pelegrí, Morote.

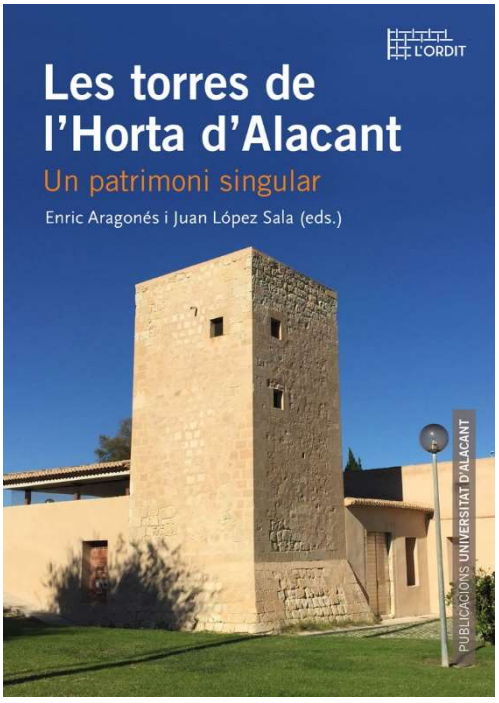

Hem de treballar conjuntament amb la societat civil, com poden ser l'Associació Cultural Lloixa o l'Associació Camins de Sant Joan, per fer confluir projectes que reivindiquen aquest patrimoni. Un factor important és el de la difusió d'aquest patrimoni i el que signifiquen aquestes arquitectures dins del

nostre territori. I no només parlem de l'edifici en si, sinó de la seua contornada que poden ser jardins o terres de cultiu que ajuden a contextualitzar eixes arquitectures. En el cas de terres ermes es podria afavorir la instal·lació d'horts socials urbans o fins i tot la recuperació de productors agrícoles o vitivinícoles, com per exemple la recuperació del Fondellol que, per motius de Denominació d'Origen, es produeix però amb un altre nom. També és important dins de la difusió començar-la a l'escola, que els alumnes coneguen el que ens envolta per a generar futurs defensors i activistes.

La Guia de Rutes per Sant Joan, «Coneix els teus camins», és una iniciativa per a conèixer el nostre patrimoni natural seguint rutes pels camins tradicionals i que ens aproxima a algunes d'aquestes edificacions. Experiències com la de l'Associació Camins d'Alacant per a recuperar i donar a conèixer els camins històrics. Els treballs de Manuel Pérez: Passejant per Sant Joan o Passejant per Mutxamel. Itinerari per les Torres de l'Horta. Drassana i els Camins hidràulics. Alacant en Bici.

Drassana

La creació de productes culturals i turístics fomenta un seguit de sinergies entre ciutadans, turistes, empreses privades, associacions culturals, administracions i Universitats i crear un espai de cohesió social on comunicar, gaudir i interpretar el patrimoni cultural estan encaminades a construir llaços entre la gestió i l'educació patrimonial. Aconseguir la declaració de BIC dels diferents elements

Convertir l'Horta en una opció turística de qualitat i una alternativa real al turisme massiu de sol i platja. Cal una planificació que ha de tindre en compte les diverses relacions existents entre aquest patrimoni i la identitat de la

localitat, la seua economia i els seus ciutadans (Ballart i Juan, 2001), identificar, censar i documentar els elements rellevants. Poc es pot fer ja per la part destruïda del paisatge de l'Horta, la pèrdua de les fileres d'oms del Canal de Recs o l'abandonament i destrucció de la major part de la séquia de Gualeró i la invasió urbanística de l'espai. La pèrdua de l'assut del Campello i altres arquitectures hidràuliques menors, com els molins i els llavadors.

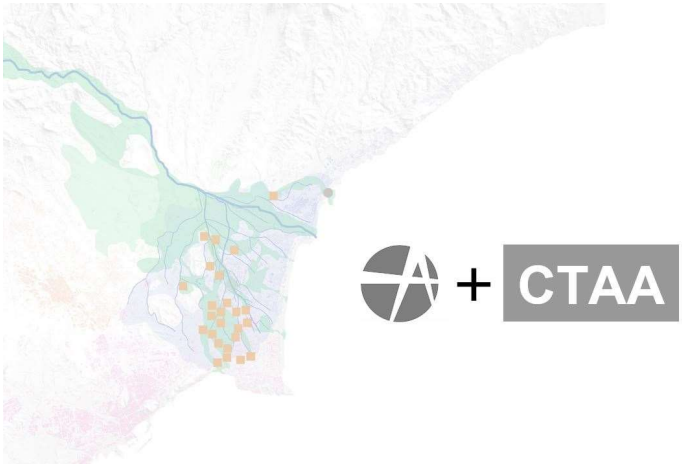

"Projecte Terra Alacant" és un dels últims intents de coordinar les diverses institucions, associacions i particulars amb l'objectiu de salvar el que resta de l'Horta. Esperem que els seus ambaixadors puguen aconseguir-lo.

Llistat de cases, vil·les i palauets de l'Horta

He fet servir el nom en valencià allà on he pogut comprovar que aquest era fet servir (pàgines de cultura dels ajuntaments o de la Generalitat valenciana), la resta he mantingut el nom en castellà. Segur que es poden trobar més

Municipi	Nom de la casa	Família a la que pertanyia o nom de propietari conegut	Any de construcció o de menció
Sant Joan	Abril	Canònic Abril, Maisonnave, Georges Giles	XVII
Alacant	Alcaraz	José Carratalá i Blanes	1876
Alacant	Àligues, Torre de les	Gaspar Peral Baeza	XVI
Mutxamel	Allusser, L'	Desapareguda	XIX
Sant Joan	Almendral, el	Benjamín Barrie	1876
Sant Joan	Amparo		XIX
Sant Joan	Ansaldo, Torre	Recent restaurada i museïtzada	XVIII
Sant Joan	Antònia	José Núñez p.s.XX	XIX
Mutxamel	Baldívia		XVII - XVIII
Sant Joan	Barceló	Luís d'Agar	1876
Mutxamel	Belón, el de		XVIII
Alacant	Benalúa o Vil·la Garcia	Marquès de Benalúa / Paulina Aguilera	XIX
Sant Joan	Blanca, casa	Arruïnada	?
Tàngel	Blanca, la	Josefa Roca (o Pérez) i Blanch	XVIII
Mutxamel	Blanco, la de	Desapareguda	XVIII
Alacant	Bojoni	Arruïnada	XVIII - XIX
Mutxamel	Bon Any	senyoretes de Sanmartín	1876
Sant Joan	Bonanza, Torre	Miguel Bonanza / Mariano Pascual de Bonanza / Pilar Pascual de Bonanza	XVII
Sant Joan	Boronat	Federico Vidal	1876
Alacant	Bosch, Torre	Tomàs Caturla / Marquès de Bosch	XVI
Alacant	Boter, Torre		XVII
Sant Joan	Buenavista o Xalet de Pritz	Comtes de Pino-hermoso. Hugo Prytz 1876	XVIII
Mutxamel	Caballo, el de		XIX
Sant Joan	Cadena, la	Comtes de Casa-Rojas / Marqués d'Algorfa	XVI
Sant Joan	Candal, el o Providencia		XVIII
Mutxamel	Canonge, el	José Poveda	1876
Sant Joan	Capiscol	Arruinada	XVIII
Sant Joan	Caputxo	Baró de Finestrat / família Pobil	XVIII
Sant Joan	Carme, el	José Vich	XVII
Mutxamel	Caro, el de i vil·la Concha		XVIII
Sant Joan	Carreres	Lorenzó Berduqc. Arruïnada hui en dia	XVIII
Mutxamel	Casaus	Juan Leach	1876
Mutxamel	Cassou, de		XVII
Alacant	Castillo o don Garcia, Torre	Fernando García Mercadal	XVII

Alacant	Caxoli, Torre		XVII
Alacant	Clavería	Francisco Martínez	1876
Sant Joan	Colomina	Justa Frontín	XVIII
Alacant	Comte, de	La casa està arruïnada. Rafaela Gómez Bardina	XVII - XVIII ?
Sant Joan	Comte, el de o Pau, la	Comtes de Casa-Rojas / Marqués del Bosch	XVI
Sant Joan	Concepció, la	Concepció P. de Pubil	XVIII
Alacant	Condomina, la	Sereix	1876
Mutxamel	Costera, la		XIV-XVI
Sant Joan	Cotella	José Maria Fernández i Santisteban. Desapareguda	1876
?	Cruz, la	Desapareguda	
Sant Joan	Derique	Arruïnada	
Alacant	Die, de	Die	1876
Mutxamel	Domènech		XVIII
Sant Joan	Dominica, la	Lorenzo Fernández. Desapareguda	1876
Sant Joan	Emma, Vil·la		XIX
Sant Joan	Espinós	Pedro García Andreu	XVII
Mutxamel	Ferràs, Casa o Torre		XVI
Sant Joan	Filipinas	Desapareguda	
Sant Joan	Flora	desapareguda. Resta l'ermita	XVII
Mutxamel	Forner, casa	Baró de Finestrat	XVII
Sant Joan	Gamborino		XIX
el Palamó	Garratxico		XIX
Tàngel	Gran, casa	Mariano Aureliano Mingot	1876
Sant Joan	Granja, la	Francisco París	1876
Alacant	Guixot, Tres Olivos o Fabià, Torre	Desapareguda	?
Alacant	Hort de Valls	Desapareguda	
Mutxamel	Hort, l'		XIX
Mutxamel	Horteta, l'	Federico Guardiola Forgàs	XIX
Mutxamel	Hoyos, el de		XVII
Alacant	Ito	Desapareguda. Estava al costat de la Santa Faç	
Sant Joan	Jabalí, el		XIX
Sant Joan	Juana, Torre	Pascual de Bonanza	XVII
Alacant	Llopera / o d'Estrada en alguna font	Francisco Estrada	1876
Mutxamel	Loreto, el de	Rodolfo Dalhander	XVIII
Sant Joan	Mançaneta	Antonio Campos i Domènech	XVIII
Sant Joan	Manuela, la	Salvador de Lacy	1876
Sant Joan	Marbeuf	Família Marbeuf/Salustiana Salazar de Puig	XVII
Sant Joan	Marco	Juan Maisonnave i Cutayar	1876 - 1899
Alacant	Maria, vil·la		XX
Alacant	Mercedes, El Palamó		XVIII

Sant Joan	Miñana	Luis Caturla i Perea	1876
Alacant	Mitja Lliura, Torre		XVII
Alacant	Mitó, de		XVII
Sant Joan	Morales	Juan Saludas	1876
Alacant	Morote	Domingo Morelló i Segura	1876
Sant Joan	Mossén Saez		XVI
Mutxamel	Moxica	Francisco Riera i Galbis	XVII
El Campello	Musey		1876
Mutxamel	Mut, de		XVIII
Sant Joan	Nazarat, el o Vil·la Dolores	Agripina García Ferrándiz / Juan Rubert	XVI
Alacant	Nicolau o Albereda, Torre	Comtes de Soto Ameno	XVI
Sant Joan	O'Gorman (de Fabraquer)	Guillermina O'Gorman de Campoamor i Rafaela O'Gorman de Maisonnave / Juan Maisonnave 1900	1876
Sant Joan	Palmeretes	Josefa García, vídua de Salvetti	XIX
Tàngel	Paulines, les	Marqueses de Benalúa	XIII - XVI
Sant Joan	Pedro José	Pedro Piñol (p.s.XX)	XIX
Mutxamel	Pelegrí - Monestir de la Trinitat		XVII
Mutxamel	Penya-serrada	Marquès de Penya-serrada de Beniel	XVII
Sant Joan	Perefort		XVI
Alacant	Pi, el	Baró de Finestrat	XIX
Sant Joan	Piedad, la	Ramón de Velasco	1876
Sant Joan	Pinada, la		XIX
Mutxamel	Plantío, el		XIX
Alacant	Plàsia, Torre	desapareguda	XVI - XVII ?
Sant Joan	Princesa, la	família Príncipe Pío / Castell-Rodrigo / Rosa i Luisa P. de Bonanza / Emilia Moltó, vídua de Visaus p.s.XX	XVI - XVII
Sant Joan	Pro, el de / Sant Antoni	El de Pro (s.XIX), Ramón Campos Puig (p.s.XX)	XVIII
Sant Joan	Ramona	Luis Caturla i Perea m.s.XIX / Juan Vicente Santafé p.s.XX / actualment Agustín Pastor	XIX
Sant Joan	Ravel	Juan Leach p.s.XX	XVII
Mutxamel	Recreo, el	marqueses de Río-florido	1876
Alacant	Reixes, Torre de	Jaime Talayero Vallés / Família Forner / Pascual de Pobil / Miguel López González	XVII
Mutxamel	Rejoletes	Rosa i Luisa P. de Bonanza	1876
Sant Joan	Rellotge, el	Tomás Coderch	1876
Mutxamel	Riera	Miguel Carratalá i España	1876
Sant Joan	Rizo	Juan Galán	1876
Sant Joan	Romero	Comtes de Luna / duquesa de Meda	1876
Alacant	Ruaia	Miguel Guardiola	XIX
Alacant	Rumelia	Marqués de Lendinez, Baró de Petrés	1876
Sant Joan	Salafranca		XVI

Tàngel	Salazar	Blas de Loma i Corradi	1876
Mutxamel	Salvador, don	El 1930 Luis Albert Ballesteros, arquitecte	XVII
Mutxamel	San Martín		XIX
Alacant	San Pascual	Família Vassallo	1876
Alacant	Sancho	Rafael Pascual del Pobil	1876
Alacant	Sant Clemente		XIX
Sant Joan	Sant Eduard o Lampa	Francisco Guardiola	XIX
Sant Joan	Sant Josep		XIX
Mutxamel	Sant Peret		XVII
Mutxamel	Santa Elena	senyors de Ferraz	1876
Sant Joan	Santa Marta	Miguel Colmer	1876
Sant Joan	Santa Rosa	Manuel Senante i Sala	1876
Alacant	Santiago, Torre		XVI
Alacant	Sarrió, Torre		XVI
Sant Joan	Senabre	Piedad Moró, vidua de José Bas i Bellido	1876
Mutxamel	Sereix, el de		XVIII - XIX
Sant Joan	Serení, el	Mariana P. de Bonanza	1876
Sant Joan	Soler, de	Teodomiro Pérez Gosálbez. P.s.XX	XVI
Alacant	Soto, el	Comtes de Soto-ameno	XVII - XVIII
Mutxamel	Subiela		XVIII
Sant Joan	Teresa, la	Vicente Pérez	1876
Mutxamel	Tomàs, don		XVIII
Sant Joan	Torre de Sant Joan		?
Sant Joan	Torreta, la o Bella Vista	Comtes de Soto-Ameno	XVI
Sant Joan	Valencià, el		?
Sant Joan	Vassallo	Francisco Alberola. Desapareguda	1900
Alacant	Vergara	El Chinchorro	XVII
Sant Joan	Vignau	Vignau. Desapareguda	1876
Alacant	Villagarcia, Torre	Domingo Boasio	XVII
Sant Joan	Villós	Vídua de Cortés de Mira. P.s.XX	XVI
Alacant	Vista Alegre o Vil·la Pura	José Maria Palarea	XVII - XVIII
Alacant	Xiprer, el	desapareguda	XVII
Alacant	Xoli, Ca		XVII

Bibliografia

- Riquelme Quiñonero, María Teresa. Un paseo por la arquitectura residencial del siglo XIX en Alicante. Dins del número 64 de la Revista Canelobre, de l'Institut de Cultura Juan Gil-Albert. 2014
- Riquelme Quiñonero, María Teresa. Los espacios para el ocio de la oligarquía alicantina en el siglo XIX. Dins de La Diversidad en la investigación humanística. V Jornadas de Investigación de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Alicante. Coord. Ernesto Cutillas Orgilés. 2015
- Riquelme Quiñonero, María Teresa. Patrimonio arquitectónico en Sant Joan d'Alacant: preservación de las viviendas residenciales decimonónicas. Dins de Jornades d'Arqueologia de la Comunitat Valenciana. Coord. Consuelo Matamoros, Fernando E. Tendero, Llorença Alapont i Joaquín Alfonso. 2013-2015
- Riquelme Quiñonero, María Teresa. Patrimonio arquitectónico: el uso social del espacio en las viviendas residenciales de la huerta de Mutxamel (siglos XVIII-XIX). Dins de Jornades d'Arqueologia de la Comunitat Valenciana. Coord. Consuelo Matamoros, Fernando E. Tendero, Llorença Alapont i Joaquín Alfonso. 2013-2015
- Riquelme Quiñonero, María Teresa. Lectura arqueológica de los espacios públicos y privados en la arquitectura residencial de la huerta alicantina en el siglo XIX. Annexes a la tesi doctoral. 2016.
- Riquelme Quiñonero, María Teresa. La identidad de la oligarquía alicantina a través de la arquitectura residencial decimonónica de la huerta. Un caso de estudio central. Publicada al número 6 de la revista ArkeoGazte. Arkeologia Aldizkaria. Monogràfic Identidad, Alteridad y Arqueología. 2016.
- Riquelme Quiñonero, María Teresa. Preservación del patrimonio cultural: la arquitectura de la huerta alicantina. Dins de Nuevas aportaciones en la investigación en humanidades. VI Jornadas de Investigación de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Alicante- Coor. Ernesto Cutillas Orgilés. 2016
- Resenya del llibre de Riquelme Quiñonero, María Teresa. Las Quintas de recreo en la huerta de Mutxamel (ss.XVIII-XIX. Una aproximación des de la Arqueología Postclásica. Ajuntament de Mutxamel. 2017. Publicada al número 8 de la revista ArkeoGazte. Arkeologia Aldizkaria. Monogràfic: Arqueologia, gènere, sexe i sexualitat. 2018.
- Riquelme Quiñonero, María Teresa. Patrimonialización de la arquitectura hidráulica del río Seco. (Mutxamel, Alicante). De dos orillas: imagen y experiencia en el turismo. Coords Raúl Travé i Claudio Milano. Revista Pasos, núm. 23. Tenerife. 2019
- Riquelme Quiñonero, María Teresa. De las casas de labranza a las quintas de recreo, el patrimonio olvidado de la huerta alicantina. Itinerari formatiu del Paisatge Cultural del Camp d'Alacant. L'Horta d'Alacant. Testimonis d'una cultura viva. Part II. Jornada del 21 d'abril. MARQ. 2021.